

A PERIODIKUM-ÁLLOMÁNY MINT KUTATÁSI TÁRGY I.

(Szakirodalmi áttekintés)

Bükyné Horváth Mária

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

1. NEGATÍV ÉS POZITÍV NÉZETEK A PERIODIKUMRÓL

R.Sz. GILJAREVSZKIJ /1/ az Informatik c. folyóirat hasábjain igen komor képet fest a periodikumok tudományos információközlő értékéről. Szerinte a 30-as évektől kezdve a periodikumok egyre vesztene tudományos jelentőségükből, ti. a tudományos differenciálódás egyre szűkebb profilu periodikumokat igényelne, ám ezek részletszakok szerinti osztódása nem valósul meg kellő ütemben. A megjelenő szakcikk átfutási idejét is igen hosszúnak találja. D.E. DAVINSON /2/ is csokorba gyűjt néhány ehhez hasonló megjegyzést a periodikumok információértékéről. - Egyes kutatók viszont azt hozzák fel vádként a periodikumokkal szemben, hogy ezek ára rendkívül gyorsan, a könyvek áránál jóval gyorsabban növekszik. Elsősorban J.B. MERRIMAN foglalkozott e kérdéssel /3/ és kimutatta, hogy 1965-1970 között a humán szakfolyóiratok ára 47,5%-kal, az orvosi folyóiratoké 59,1%-kal, s a természettudományi és műszaki folyóiratoké együttesen 39,9%-kal nőtt /1728 megvizsgált folyóiratnál/.*

Nagy számban találunk olyan állásfoglalásokat is, melyek a periodikumok információ-közvetítési értékeit, előnyeit hangoztatják. DÉRI Miklósné /4/ hazai viszonylatban kimutatta, hogy például a kémiai tanszéki kutatók tájékoztatói forrásai között igen jelentős hely illeti meg a periodikumot. Manfred von ARDENNE és Siegfried REBALL /5/ néhány évvel ezelőtt cikket közöltek a tájékoztatás változásairól. Felemlítik többek között, hogy igen sok a több helyen megjelenő, redundáns információ s hogy - nézetük szerint - a tájékoztatás és dokumentálás egyik fő feladata éppen e redundanciák leküzdése kellene legyen. Az információkat közvetítő dokumentumtípusokat

* Az árakra nézve vö. még: TMT 20.évf. 1.sz. 1973. p.39-46.

értékelve pálcát törnek amellett, hogy a legfontosabb tájékoztatási forrás: a folyóiratcikk. V.Sz. BLAGININ - DERI Miklósnéhoz hasonlóan - egyetlen szakterület szempontjából vizsgálja a fenti kérdést és megállapítja /6/, hogy a folyóirat, mint szakirodalmi forrás, az összes egyéb forrásoknál jelentősebb a rádióelektronikában.

Arra vonatkozóan, hogy a periodikumok ára magas, számos szerző különféle áthidaló megoldást javasol: a nemzetközi periodikum-csere szorgalmazása, továbbá a periodikum-szerzeményezés országos kooperációjának kidolgozása, valamint az ún. "kulcsfolyóiratok" /Schlüsselzeitschriften/ szakterületenkénti mérlegelési metodikája - mind olyan felvetett témák, melyek gyakoriak a nemzetközi szakirodalomban s melyek kihúzzák a megfizethetlenség méregfogát - ha nem is teljes megoldást, legalábbis számottevő könnyítést jelentve. Hiszen - állítja David GRENFELL /7/ - ilyen megoldásokhoz mindenképpen folyamodni kell, mivel egyetlen könyvtár sem képes ma már egy adott szakterület teljes periodikum-anyagát beszerezni.

Kétségtelen tény, hogy a kommunikációk áramlása országoként eltérő modellt mutat /vö. Harold D. LASSWELL "The structure and role of the communication in the society" című cikkét /8//, de ugyanennyire más és más modellt mutat a tudományos információk kommunikációs folyamata is. A periodikumok tudományos információk értékéről helytelen tehát általánosságban beszélni, szerintünk a kommunikációs struktúráról függően országoként különböző szerepe lehet a periodikumnak a tudományos információk összhalmazában. Nálunk például - anyagi erőink bizonyos foku korlátozottsága miatt - a nemzetközi tudományos kongresszusokon való részvétel, legalábbis egyes területeken, kisebb arányu lehet - ezt ellensúlyozandó, az adott kongresszusokra vonatkozó hiranyag folyóiratokból, tudományos kiadványokból való nyomon követése viszont esetleg intenzívebb, mint egyes külföldi országokban stb.

Ha tehát a periodikumok információk forrásértéke, a műfaj előnye és hátránya iránt érdeklődünk, a szakirodalomban igen sok bizonytalansággal, ellentétes nézettel találkozunk, emellett a viszonylagosság mozzanata is mindenütt kísért. Sokkal értékesebb és főleg egzaktabb részét képezik a nemzetközi szakirodalomnak azok a tételek, melyek nem a periodikum értékességének, hasznosságának általános kérdéseivel foglalkoznak, hanem amelyek a periodikum-termést, illetve a különböző módon körülhatárolt periodikum-állományokat elemzik. Dolgozatunk gerincét e tanulmányok és könyvek ismertetése, áttekintése képezi.

2. A VILÁG ÖSSZ-PERIODIKUM-ÁLLOMÁNYA ÉS A KÖNYVTARI PERIODIKUM-ÁLLOMÁNYOK

2.1 A világ periodikum-termésére általában vonatkozó trendek és összefüggések

2.11 Hány különféle periodikum jelenik meg napjainkban?

E kérdés sok kutatót izgat, ami érthető is, mivel az a kérdés, hogy hány különféle periodikum van, sok egyéb gyakorlati problémát is érint. SZENTMIHÁLYI János /9/ szerint az évi dokumentumtermés 1953-ban "330 000 könyv, 8000 térkép, 31 000 kotta, 33 000 ujság, 70 000 folyóirat, 7000 film, 76 vegyes dokumentum" volt /9. oldal/. De nézzük a tudományos periodikumok számát. DAVINSON /i.m./ szemlét tart a becslések felett, mely szerint GOTTSCHALK és DESMOND 35 000 /± 10%/ tudományos periodikummal számol /1969-ben/, viszont MARTIN és JETT 60 000-rel /1963-ban/ és D.J. de SOLLA PRICE, ugyanezen évben, 100 000-rel. Harrison BRYAN /10/ szerint 1965-1966-ban 113 000-re becsülték a világon megjelenő tudományos periodikumok számát. Elfogadta azt a mások által vallott százaléértéket is, mely szerint az ilyen periodikumok számának évi növekedése kb. 4%, ami azt jelenti, hogy ezen periodikumok száma egy generáció alatt megduplázódhat /erre nézve ld. még a következő pontot is/. GRENFELL /i.m. 148. oldal/ véleménye szerint azért nyújt számos szakértő különböző becsléseket a tudományos periodikumok számára vonatkozóan, mivel nem egyformán értelmezi a tudományos periodikum fogalmát.

Egyes kutatók egy-egy szakra vonatkozóan állapítják meg a világ periodikum-termését. Így James L. WOOD /11/ 1968-ban 14 000 kémiai és kémiai technológiai periodikusról beszél. M. von ARDENNE és S.REBALL pedig /5/. 1960-ben 32 000 műszaki periodikusról tud világviszonylatban.

2.12 Milyen arányban növekszik a periodikumok száma?

Az imént idéztük BRYAN adatát, mely szerint a kurrens tudományos periodikumok száma általában minden évben 4%-kal több, mint az előző évben. Ha ez a szám nem is fogadható el egzakt növekedési aránynak, annyi bizonyos, hogy B.Sz. GORBACSEVSZKIJ /12/ egy ehhez nagyon hasonló értéket mutat ki a növekedésre. Szerinte a periodikumok száma 1958-1968 között, tehát 11 év alatt 57%-kal nőtt. Ha a periodikumok teljes állományából kiemeljük az ujságok, napilapok anyagát, ezeknél már nem találunk ilyen arányú növekedési trendet. Az UNESCO Statistical Yearbook 1971 például közli a világ összes napilapjainak számát 1959-ben és 1969-ben /751.l./. Nos a 11 éves növekedés igen csekély: 7350-ről mindössze 7680-ra emelkedett a napilapok száma, Európában pedig egyenesen csökkent 2020-ról 1800-ra!

2.13 Az évente megjelenő cikkek száma

A napilapoknál általában a példányszámot szokták statisztikailag vizsgálni s ennek növekedését figyelni. Bennünket, az MTA Könyvtára folyóiratgyűjteményének nézőpontjából vizsgálódva, ez a szempont kevésbé érdekel. Inkább kísérik figyelemmel azt, hogy a tudományos periodikumok cikkeinek összmenyisége növekszik-e. Miként a

tudományos periodikumok számát, ugyanígy a cikkek számát illetően sem jutnak közös becsértékhez a szerzők. GRENFELL szerint /1965-ben/ a szakértők az évi termést általában 1 000 000 jelentős /!/ tanulmányra becslik. Ezzel szemben R.Sz. GILJAREVSZKIJ /1/ szerint 4 000 000 tudományos cikkel kell évente számolni.

2.14 A cikkek számának növekedési trendje

A periodikumok számának növekedési trendjéhez hasonlóan fel kell vetnünk a cikkek számának növekedési trendjét is. Tény az, hogy az egyes tudományterületek a hozzájuk tartozó periodikumok cikkeinek számát illetően egyenlőtlenül fejlődnek. V.L. NEVSZKIJ /13/ megállapítja például, hogy a bányászatot érintő periodikumok cikkeinek száma 25 évenként duplázódik meg, a természettudományi és technikai periodikumoké viszont már 12,5 - 15 évenként. De ha egyenlőtlen is a növekedés tudományáganként, a periodikumok és a bennük lévő cikkek számának növekedése arányos. Erre utal T.K. KRAUZE és Cl.HILLINGER /14/ cikke. A növekedés mindkét vonatkozásban állandó - állapotják meg.

2.15 A periodikumok típusai

Igen kevés szakcikk érinti e kérdést. A periodikumokat rendszertint inkább szakági hovatartozásuk alapján csoportosítják. Inkább az időszaki kiadványokra általában vonatkozó gyakorlati kézikönyvek próbálnak valamiféle tipizálást adni. Legalapvetőbb megkülönböztetés a folyóiratnak és a nem folyóirat jellegű időszaki kiadványnak a megkülönböztetése a periodikum-műfajon belül /vö. GRENFELL /7/, p.183-188./ Általában a folyóirattípuson belül is csoportokat képeznek. Így DAVINSON-nál /2/ a következő folyóirattípusokkal találkozunk /p.39-47./:

- a/ intézmények és tudós társaságok folyóiratai;
- b/ kereskedelmi és ipari vállalatok által üzleti érdekből, kapcsolatfenntartási céllal kiadott folyóiratok;
- c/ üzleti vállalkozásból, profit-célzattal közzétett folyóiratok;
- d/ ujságok, napilapok.

Arra vonatkozóan, hogy az adott típusok szám szerint miként viszonyulnak egymáshoz, és hogy mely típuson belül figyelhető meg a folyóiratok gyorsabb szám szerinti növekedése, adatokkal, becslésekkel nem találkoztunk.

2.15/a Prímér és szekundér periodikumok

A tudományos tájékoztatás szempontjából a periodikumoknak e fenti nézőpont szerinti megkülönböztetése igen lényeges. Számos szerző foglalkozik a nevezett két tipushoz tartozó periodikumok összehasonlításával, de nem egy szerző esetenként kizárólag vagy csak a primér, vagy csak a szekundér periodikumok kérdésével foglalkozik.

David E. GUSHEE /15/ a primér folyóiratokkal /primary journals/ kapcsolatban kijelenti, hogy számuk gyorsabban nő, mint az irántuk megnyilvánuló érdeklődés, vagyis az olvasók kutatási, illetve az intézmények vásárlási igénye.

Kizárólag a szekundér folyóiratok /abstract journals etc./ kérdésével foglalkozik viszont F.W. LANCASTER /16/. Számos szerző elemzését idézi, akik a szekundér folyóiratokkal kapcsolatban egzakt módszerekkel vizsgálták, hogy az adott folyóiratok által képviselt szakterületeket ezek a folyóiratok milyen mértékben tárták fel. Egy adat a sok közül: BOURNE szerint /idézi LANCASTER/ a Bibliography of Agriculture csak 58%-át tárja fel az értékes mezőgazdasági szakcikksanyag-nak. Mindenütt, ahol művek szakmai értékeléséről van szó, s ezen alapuló statisztikákról, gyanúperrel kell élnünk. Már csak ezért sem érdemes LANCASTER cikkéből sok egyéb referálólapp értékelésére vonatkozó százalékos eredményt kommentár és kritika nélkül itt felsorolnunk. /A referáltságra vonatkozóan ld. még: 2.19./

G.A. BOUTRY /17/ viszont olyan elemzést ad, melyben a primér és a szekundér periodikumok több szempontu összehasonlításával találkozunk a fizika területére leszűkítve. Megállapítja, hogy a vizsgált 1895-1966 közötti időszakban a primér kiadványoknak a szekundér kiadványokhoz viszonyított volumene nem változott lényegesen. Abban lát fejlődést, hogy a fizikai referálólapok egymás közötti átfedettsége csökken. Érdekes adat, hogy a fizikai referálólapok összességükben 50%-ban a SzU és az USA fizikai eredményeit referálják. Másik öt ország termése további 25%-ot képez a referálásra került publikációk anyagában.

2.16 A nyelvi megoszlás kérdése

DAVINSON //2/ p.194./ ismerteti az UNESCO Courier 1965 szeptemberi számának egy érdekes cikkét. Már a cím figyelemre méltó: "Two thirds of the world's books produced by twelve countries.", azaz e szerint a világ könyvtermésének kétharmadát 12 ország szolgáltatja. Vajon mi lehet a helyzet a periodikumokkal? Azáltal, hogy megannyi fejlődő ország ezekben az években alapozza meg tudományosságát, számolni kell - szerintünk - azzal, hogy a világon megjelenő periodikumok halmazában valamelyest csökkenhet a világnyelveken megjelenő periodikumok részaránya /*/. De - a demográfiai mozgástól függően - a

* Az UNESCO Courier idézett száma szerint az 50 milliónál több személy által beszélt nyelvek sorrendje a következő: kínai, angol, orosz, hindi, spanyol, német, japán, bengáli, arab, francia, portugál, olasz.

világnyelveken megjelenő periodikumok egymásközi részarányaiban is eltolódás lehet a jövőben. A.Q. KOUWENHOWEN /18/ is valami ilyenféle tendenciára utal, mikor cikkében kijelenti, hogy szerinte elég gyorsan csökken azoknak a kutatóknak a száma, akik francia, német vagy angol nyelven publikálnak; az összes publikációnak /tehát nem csak a periodikumoknak/ immár 40%-át fogják képezni 1970-re az említett három nyelvtől eltérő nyelveken megjelenő publikációk. Egy másik szerző, I.C. O'BRIEN viszont - miként ezt DAVINSON-nál /2/ olvassuk /p.202-203/ - egy ezzel ellentétes tendenciára utal, arra, hogy az iparilag igen fejlett Japánban rengeteg periodikum jelenik meg kizárólag angol nyelven, sok pedig kétnyelvű formában, angolul és japánul. A természettudományok és a matematika vonatkozásában az előbbi két típushoz tartozik a Japánban megjelenő periodikumok 40%-a.

A nyelvi megoszlás egy részterületén egzaktabb adatokat kapunk. Azzal a kérdéssel kapcsolatban ugyanis, hogy miként oszlik meg a referált dokumentumanyag. A Chemical Abstracts 1967-i évfolyamában például a referált anyag százalékosan a következő nyelven jelent meg: angol 54,9%, orosz 21%, német 7,1%, francia 5,2%, japán 3,1%, olasz 2,1%, lengyel 1,8%, cseh 0,9%, román 0,7%, magyar 0,6%, spanyol 0,5%, kínai 0,5% stb. Természetes ez az összeállítás is mind könyvekre, mind periodikumokra vonatkozik. V.L. NEVSZKIJ /13/ utal az UNESCO becslésére, mely szerint 1957-ben a világ szakirodalmi termésének 60%-a angol nyelvű volt. A Chemical Abstracts által referált periodikumok, szakkönyvek esetében ettől csak 5%-os az eltérés, ám ha más szakokat nézünk - mint fent is említettük - más megoszlási arányokhoz jutunk. NEVSZKIJ arra utal, hogy a bányászatot illetően a referált periodikumok 53-60%-ban orosz publikációkat ismertettek. Nos, ha nem is kapunk a szakirodalomból biztos adatokat, annyi bizonyos, hogy az 1957-i becslés már érvényét veszítette és hogy éppen a nyelvi megoszlás szintjén igen gyors a spektrum-változás.

2.17 A felezési idő kérdése

A felezési idő kérdése úgy kapcsolódik az állomány kérdéséhez, hogy a nagyon rövid felezési idejű periodikum-szakirodalmat, pusztán gyakorlati megfontolásból, esetleg el lehet választani a hosszú felezési idejű periodikum-állományrészekről. Ehhez azonban a felezési időket kell ismernünk. Mióta a felezési idő fogalma R.E. BURTON-nál /és társszerzőjénél: R.W. KEBLER-nél/ 1960-ban /19/ felmerült, egész kis könyvtárra való szakirodalom gyűlt össze e témakörben. A felezési időt általában nem globálisan szokták vizsgálni, hiszen ez egy munkaközösség számára is rendkívüli erőfeszítést jelentene, hanem egy-egy szakterület vonatkozásában. DAVINSON /i.m.130.p./ rövid áttekintést adja az 1969-ig elért eredményeknek. Az egyes folyóiratévjáratokra való hivatkozások számának 50%-os csökkenését vették alapul az első szerzők. P.F. COLE /20/ például a petróleumipari szakcikkek-nél 1,3 éves felezési időt állapít meg. C.W.J. WILSON /21/ pedig, még a felezési idő fogalmának elterjedése előtt, 4,9 éves felezési időt figyel meg az aviatika területén belül. Mint látjuk, a cikkek nagyon is jól utalnak a felezési időnek szakterületenkénti különböző érté-

keire. De folytathatnánk a sort. URQUART /idézi DAVINSON /2/ p.130./, a National Lending Library igazgatója a műszaki periodikumok 3,5 éves felezési idejét tartja elfogadhatónak. Tadeusz K. KRAUZE és Claude HILLINGER /22/ elvileg is leszögezik a fentieket. Trendeket igyekeznek megállapítani, pl. azt, hogy a régebbi irodalomra való hivatkozások száma állandó jelleggel csökken, s hogy e csökkenés tudományáganként változó sebességgel történik.

Mindezekkel meglehetősen ellentétes nézetet képvisel L. Miles RAISIG /23/. Ő arra hivatkozik, hogy jöllehet az egyes periodikum-évfolyamokra való hivatkozás a felezési idő törvénye szerint csökken ugyan, ám elszórtan vannak mégis olyan tanulmányok, amelyekre való hivatkozás többszörösen túléli a felezési idő törvénye alapján neki kiszabott továbbélési időt. Például C.E. SHANNON cikke, - szemléltetve RAISIG állításait egy példával - a Bell System Technical Journal 40-es években megjelent egyik évfolyamában, mellyel az információelmélet matematikai elméletét közölte, még mind a mai napig idézhető, így feljavítja ennek a régi folyóiratévfolyamnak felezési idejét. RAISIG megállapításaiból a könyvtári raktározásra vonatkozóan az következik, hogy az elavult periodikum-évfolyamokat nem lehet egyértelműen kislejtezni, hanem a RAISIG által említett szempont alapján át kell vizsgálni ezeket és csak ez után lehet dönteni sorsukról.

M.B. LINE /24/ is részletesen foglalkozott a felezési idő kérdésével a látszólagos, illetve a valóságos elavultság nézőpontjából. Ő a hivatkozások számának csökkenése alapján mért felezési idő mellett a használat /ti. könyvtári keresettség/ felére csökkentését is tekintetbe vette mutatóként. Ám a LINE-féle koncepciót is erősen bírálta, még megjelenésének évében. B.C. BROOKES /25/ ugyanis azt vetette LINE szemére, hogy a periodikumok avulásáról írt tanulmánya igen sok megkérdőjelezhető feltevésre épült. Először is - állítja BROOKES - a statisztikailag hibátlan végkövetkeztetéshez 4 000 000 használati és idézési adatra lett volna szükség, aminek LINE adatai messze alatta maradnak. De nem is ez a legfőbb baj, hanem pl. az, hogy LINE felteszi, miszerint a szakirodalom hasznossága időben állandó. Ez azonban nem áll. LINE felteszi azt is, hogy a szerzők 10 évenként megkétszerezik irodalmi tevékenységüket. Ámde a szerzők száma is nő - állítja BROOKES - mégpedig feltehetően exponenciálisan. A szakirodalom mennyiségének, illetve a szerzők számának növekedése matematikailag kimutathatóan ellentétes irányba módosítja az avulási időt. Ugyanis sok szerző viszonylag többször igényli az újabb periodikum-évfolyamokat, s csökken az avulási idő, míg a szerzők számának csökkenése esetén kevésbé keresik az újabb évfolyamokat, s növekszik az avulási idő - legalábbis látszólagosan.

Magyar viszonylatban MOLNÁR Imre és REINHARD Vera /26/ foglalkoztak a könyvtári felezési idő kérdésével egy kutatóintézet szak-könyvtárának kölcsönzései alapján. A felezési idő fogalmát nem bírálták, erre az általuk alkalmazott szempontból, a keresettség igen gyakorlati szempontu megközelítése kapcsán nem is lett volna szükség. Ezzel szemben a TMT elmúlt évi számában SZÁVA-KOVÁTS Endre /27, 28/ két cikkben is foglalkozott a felezési idő kérdésével, egyszer általában a természettudományi, máskor meg speciálisan a földrajzi periodikumok nézőpontjából, s megállapította, hogy a nevezett szakterület-

re vonatkozó periodikumok idézésanyagának felezési ideje nem mutat egységes, egyértelmű képet az idézetek szóródásának tükrében.

A felezési idő kérdésköre tehát még sok problematikus vonatkozást rejt magában.

2.18 A BRADFORD-féle szóródási törvény

Mint ismeretes, S.C. BRADFORD 1948-ban vizsgálta a periodikum-cikkirodalom szóródását különféle szakterületeken. Azt találta, hogy a periodikumokat a szakszempontról releváns cikkek száma szerint sorbarakva, a leginkább produktív, a kevésbé és az alacsonyan produktív periodikumok számának aránya szakterületenként mindig hasonló. A BRADFORD-féle törvényt bírálta, de igen jó hatásfokkal pontosította B.C. VICKERY /29/. Az összefüggés - mindent összevéve - kevesebb bírálatot kapott, mint a felezési idő, sőt egyes tanulmányok, meglehetősen sok adat alapján, alá is támasztották a törvényszerűség megbízhatóságát /igy P.F. COLE tanulmánya, 20/.

Jól ismert a BRADFORD-féle összefüggéssel kapcsolatban az a gyakorlati feladat, hogy a dokumentalista az indexelés és a kivonatolás céljaira megtalálja lehetőleg minden szóba jöhető primér szakirodalmi anyagot. Ebből a feladatból indult ki 1933-ban BRADFORD a Science Museum Library-ben. BROOKES /30/ nemrégiben összegezte a törvényszerűséggel kapcsolatos tudnivalókat. Bizonyos megjegyzéseket tett:

nem tudható, hogy a törvényszerűség két jól körülírt szakterület összeolvadásából keletkezett, új határterületi diszciplínára is érvényes-e?

nagyobb szakterület esetén fellép a periodikum telítettségének jelensége; a szerkesztőség a cikkek megjelentetésével manipulálni kezd és ez a szempont megzavarja a szóródást;

összefüggés található a BRADFORD-féle szóródási törvény és a felezési idő között.

BROOKES, s vele szinte egyidőben M.K. BUCKLAND és I. WOODBURN /31/ elismerő, vagy nagyrészt elismerő tanulmányai mellett nemrég megjelent E.A. WILKINSON /32/ cikke, amely viszont erős támadást tartalmaz a törvényszerűséggel kapcsolatban. A szerző arra hivatkozik, hogy 1948-ban BRADFORD kétféleképpen: grafikusán és verbálisan fogalmazta meg a törvényszerűséget s a két megfogalmazás nem ekvivalens. A verbális megfogalmazás: "Ha tudományos folyóiratokat egy szakterületre vonatkozó cikkek csökkenő száma szerint rendezünk, ezek feloszthatók a szakterülettel leginkább foglalkozó, mintegy szakterületi magnak tekinthető folyóiraatokra, valamint több más csoportra, melyek mindegyike a maggal azonos számú cikket tartalmaz, ahol a magba és a következő csoportokba sorolható folyóiraatok számának arányára az $1:a:a^2$ mértani haladvány érvényes /itt a a szakterülettel függő állandó/. A grafikus ábrázolás kissé mást mutat. A gyakorlat nem annyira a tiszta matematikai megfogalmazást támasztja alá, mint inkább a grafikus

ábrázolásban kifejeződő törvényszerűséget, állítja WILKINSON. M.G. KENDALL, a Royal Society elnöke viszont arra utal, hogy a BRADFORD-féle összefüggés tulajdonképpen G.K. ZIPF nyelvt statisztikai törvényének dokumentációelméleti megerősítése. Hazai viszonylatban nemrégiben DÖRNYEI Sándor alkalmazta a törvényt /33/. PHILIP Miklós DÖRNYEI összeállításának előszavában utal arra, hogy ez Magyarországon még csak szegényes felhasználást nyert.

2.19 A periodikumok referáltságának kérdése

A világ periodikumainak referáltsági mutatója újabb szempontot jelent a BRADFORD-féle szóródási törvény és a felezési időre vonatkozó megállapítások mellett. Ám egyelőre még csak igen kis mértékben találkozunk olyan cikkekkel, melyek e kérdéskört érintik. Jóllehet, az a szempont, hogy egy periodikum bekerül-e vagy sem a nagy nemzetközi bibliográfiákba, a referáltság kérdéséről még semmit sem mond, mégis előljáróban vessünk egy pillantást ilyen jellegű adatokra is. Az Ulrich's International Periodicals Directorv-ban szereplő periodikum-cimek számszerű növekedését az alábbi összeállítás adja:

A kiadás száma	A kiadás éve	Címek száma
10. kiadás	1963	19 776
11. kiadás	1965/1966	28 000
12. kiadás	1967/1968	30 000
13. kiadás	1969/1970	40 000
14. kiadás	1971/1972	50 000

Látható tehát, hogy a címjegyzékbe való felvétel számszerűleg nagyobb volumenben növekszik - bizonyára üzleti okokból - mint a periodikumok száma.

Mi a helyzet azonban a referáltság területén?

Erre vonatkozóan sajnos csak egyes szakterületet illetően van adatunk.

I.N. SENGUPTA /34/ igen érdekes módszert dolgozott ki, mely némileg a referáltságon alapul: megvizsgálta orvosi periodikumok esetében azt, hogy e cikkeknek szerzői az egyes orvosi periodikumokat hányszor idézték. Nem a felezési időre volt kíváncsi, hanem arra, hogy mely periodikum a legidézettebb /volt periodikum, amelyet 618 alkalommal említettek/, melyik a második helyen leggyakrabban idézett stb. A vizsgálandó folyóiratok jegyzékének az Annual Review of Medicine által referált periodikumok jegyzékét tekintette.

A szak szerinti kiértékelésben LANCASTER /16/ érte el a legnagyobb eredményt. Ő hivatkozik ELLIOTT hasonló munkásságára is, aki összehasonlította pl. a Psychological Abstracts-t és a Bulletin Signalétique-et a pszichológiai nemzetközi irodalom referáltsági mély-

ségét illetően. Az előbbi referáló folyóirat - állapítja meg ELLIOTT - jobban tükrözi a nemzetközi termést. Ugyanő idézi BOURNE - korábban már említett - kutatását, mely szerint a Bibliography of Agriculture a világ mezőgazdasági termésének 58%-át tárja fel.

A referáltságot vizsgálhatjuk nyelvi szempontból is. A nyelvi megoszlás kérdéseivel kapcsolatban már említettük, hogy a Chemical Abstracts című referáló folyóirat milyen arányban referál adott nyelvi szakanyagot.

Már a fenti forrás adatainál a nyelvet hol azonosnak vehetjük a nemzetiséggel /japán, magyar stb./, hol pedig nem /angol, francia stb./. Vannak olyan referáltsági vizsgálatok, melyek egy adott ország tudományos termésének referáltságát vizsgálják, de erről majd a következő közleményünkben szólnunk.

Az imént a világ periodikum-termésére vonatkozó trendekkel foglalkoztunk. E témakörök azonban, szegényebb vagy gazdagabb problematikát vonva maguk után, a nemzeti periodikum-termés nézőpontjából is végigkísérhetők. De e szempontok közül sok szerepel, immár a gyakorlati könyvtári munka problematikájával összefonódva, egyrészt a könyvtári hálózatok, másrészt az egyes könyvtárak periodikum-állományi fel-tárási és kezelési metodikájában. Következő közleményünk az ezekhez kapcsolódó kérdésekkel fog foglalkozni.

I R O D A L O M

- /1/ GILJAREVSZKIJ, R.Sz.: Die Zukunft der periodischen Schriften als Quellen der wissenschaftlich-technischen Information. = Informatik, 16.k. 4.sz. 1972. p.21-23.
- /2/ DAVINSON, D.E.: The periodicals collection, its purpose and uses in libraries. London, Deutsch, 1969. 212 p. 2 t.
- /3/ MERRIMAN, J.B.: Comparative index to periodical prices. = Library Association Record, 72.k. 8.sz. 1970. p.289-291. - ugyanilyen címmel cikk a 73. évfolyamban is: p.156-157.
- /4/ DÉRI Miklósné: Kémikusok olvasási és tájékozódási szokásai. = TMT, 13.k. 11.sz. 1966. p.474-495.

- /5/ ARDENNE, M. von - REBALL, S.: Die Dokumentenflut und die Wege zur Überwindung der gegenwärtigen Informationskrise. = Informatik, 16.k. 4.sz. 1969. p.21-26.
- /6/ BLAGININ, V.Sz.: Zsurnal kak odin iz vazsnih vidov dokumental'noj informacii po radioelektronike. = Naucno Techniceszkaja Informacija. Szerija 1. 1968. 5.sz. p.17-18.
- /7/ GRENFELL, D.: Periodicals and serials. 2.ed. London, Aslib, XV, 223 p. /Aslib manuals 3.vol./
- /8/ LASSWELL, H.D.: The structure and role of the communication in the society. = SCHRAMM, W.: Mass communications c. kötetben. Urbana, University of Illinois Press, 1966.
- /9/ SZENTMIHÁLYI János: A könyvtári tájékoztatás módszereiről. = Magyar Könyvszemle, 72.k. 1.sz. 1956. p.1-14.
- /10/ BRYAN, H.: The explosion in published information - myth or reality. = Australian Library Journal, 17.k. 11.sz. 1968. p.389-401.
- /11/ WOOD, J.L.: A comprehensive list of periodicals for chemistry and chemical engineering. = Library Trends, 16.k. 3.sz. 1968. p.398-409.
- /12/ GORBACSEVSZKIJ, B.Sz.: Razvitie szredsztv maszszoj informacii i ih vlijanie na vpuszk pechatnih izdaniy. = Kniga. Isszledovaniya i materialy. 23.szbornik, 1972. p.52-64.
- /13/ NEVSZKIJ, V.L.: Analiz informacionnih potokov /po materialam RZS "Gornoe Delo"/. = Naucno Tehniceszkaja Informacija. Szerija 1. 6.sz. 1972. p.8-11.
- /14/ KRAUZE, T.K. - HILLINGER, Cl.: Citations, references and the growth of scientific literature: a model of dynamic interaction. = ASIS. Journal of the American Society for Information Science, 22.k. 5.sz. 1971. p.333-336.
- /15/ GUSHEE, D.: Problems of the primary journal. = Journal of Chemical Documentation, 10.k. 1.sz. 1970. p.30-52.
- /16/ LANCASTER, F.W.: The evaluation of published indexes and abstract journals: criteria and possible procedures. = Bulletin of the Medical Library Association, 59.k. 3.sz. 1971. p.479-494.
- /17/ BOUTRY, G.A.: L'évolution des publications scientifiques primaires. Études statistiques. = Bulletin des Bibliothèques de France, 14.k. 11.sz. 1969. p.425-454.
- /18/ KOUWENHOVEN, A.Q.: Wetenschappelijke bibliotheken en taalbarrière. = Open, 2.k. 2.sz. 1970. p.84-91.
- /19/ BURTON, R.E. - KEBLER, R.W.: The "half-life" of some scientific and technical literature. = American Documentation, 11.k. 1.sz. 1960. p.18-22.

- /20/ COLE, P.F.: Journal usage versus age of journal. = Journal of Documentation, 19.k. 1.sz. 1963. p.1-11.
- /21/ WILSON, C.W.J.: Use of periodicals in the Royal Aircraft Establishment Library 1956-1957. Farnborough, Royal Aircraft Establishment. RAE Memorandum no.29. August 1957.
- /22/ = /14/
- /23/ RAISIG, L.M.: Mathematical evaluation of scientific serial. = Science, 131.k. 3411.sz. 1961. p.1417-1419.
- /24/ LINE, M.B.: The "half-life" of periodical literature: apparent and real obsolescence. = Journal of Documentation, 26.k. 1.sz. 1970. p.46-54.
- /25/ BROOKES, B.C.: The growth, utility and obsolescence of scientific periodical literature. = Journal of Documentation, 26.k. 4.sz. 1970. p.283-294.
- /26/ MOLNÁR I. - REINHARD V.: Egy kézikönyvtár folyóiratcikk-dokumentáció rendszerelemzése és átalakítása. TMT, 16.k. 2.sz. 1969. p.107-137.
- /27/ SZÁVA-KOVÁTS E.: A "felezési idő" mai értéke a természettudományi folyóirat-irodalom hivatkozás-állományában. = TMT, 20.k. 2.sz. 1973. p.89-111.
- /28/ SZÁVA-KOVÁTS E.: A "felezési idő" mai értéke a földrajztudományi folyóirat-irodalom hivatkozás-állományában. = TMT, 20.k. 10.sz. 1973. p.705-728.
- /29/ VICKERY, B.C.: Bradford's law of scattering. = Journal of Documentation, 4.k. 3.sz. 1948. p.198-203.
- /30/ BROOKES, B.C.: The derivation and application of the Bradford-Zipf distribution. = Journal of Documentation, 24.k. 4.sz. 1968. p.247-265.
- /31/ BUCKLAND, M.K. - WOODBURN, I.: Some implications for library management of scattering and obsolescence. Lancaster, 1968. University of Lancaster Library /2/, 25 p.
- /32/ WILKINSON, E.A.: The ambiguity of Bradford's law. = Journal of Documentation, 28.k. 2.sz. 1972. p.122-130.
- /33/ DÖRNYEI S.: A hazai természettudományi és műszaki folyóiratok /különös tekintettel a MTESZ és tagegyesületei folyóirataira/. Budapest, Tájékoztatástudományi Társaság, 1973. 138 p.
- /34/ SENGUPTA, I.N.: Impact of scientific serials on the advancement of medical knowledge: an objective method of analysis. = International Library Review, 4.k. 2.sz. 1972. p.169-195.

BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: A periodikum-állomány mint kutatási tárgy I.

A szerző, aki Magyarország egyik nagy tudományos könyvtára, az Akadémiai Könyvtár folyóiratosztályának vezetője, nap mind nap szembe találta magát a csaknem 5000 külföldi kurrens folyóiratot tartalmazó állomány fejlesztésének, feldolgozásának, használat alá bocsátásának megannyi gondjával. E feladatok korszerű ellátása érdekében átvizsgálta a nemzetközi folyóirat-elméleti szakirodalmat, hogy ötleteket és utbaigazítást nyerjen napi munkája színvonalas végzéséhez, s a könyvtár folyóiratállományára vonatkozó felmérési-elemzési munkálataihoz. Ebből a nemzetközi szakirodalomból emel ki témaköröket, s veszi sorra ezeket jelen dolgozatában. Cikkének első részében a nemzetközi folyóirattermésre vonatkozó általános megállapításokat, s a folyóiratra, az időszak kiadványra vonatkozó információ-közvetítési észrevételeket veszi sorra. Elsőként éppen azt a kérdést vizsgálja, hogy az időszak kiadvány, mint dokumentumtípus, milyen rangot kapott - egyes szerzők véleménye szerint - a tudományos kutatáshoz szükséges információforrások sorában. Dolgozatának második pontjában - ami 9 alpontra oszlik - a világ folyóirattermésének mennyiségi és növekedési adataival kapcsolatban a következő kérdésekre tér ki:

Hány folyóirat jelenik meg napjainkban világszerte?

Milyen sebességgel növekszik a periodikumok száma?

Hány cikk jelenik meg évente?

Milyen számszerű növekedés figyelhető meg a cikkek számában?

Milyen típusokat állapítanak meg nemzetközi szerzők az időszak kiadványok körében?

Primér és szekundér periodikumok.

Nyelvenként miként oszlik meg a világ periodikum-termése?

A "felezési idő".

A Bradford-féle szóródási törvény.

A folyóiratok referáltságának ügye.

A szerző nemcsak felsorolását adja az említett témákat érintő nemzetközi kutatási eredményeknek, hanem az ellentétes véleményeket szembesíti, s ezek közül igyekszik kritikailag kiválasztani a legobjektívabbat.

Mrs. BÜKY HORVÁTH, M.: The collection of periodicals as an object of research. Part I.

The author who heads the Periodicals Division of the Library of the Hungarian Academy of Sciences /a collection of nearly 5000 current foreign journals/ is continually faced with the task of developing the periodicals collection, its processing and making it available to the public. To be able to carry out these responsibilities efficiently and in an up-to-date manner the author was prompted to study the literature on the handling and processing of periodicals literature with the purpose of gaining new insights which would aid her in her daily effort to raise the standard of librarianship within her division and to carry out surveys and analysis relevant to the collection in her care. The study enumerates and discusses various topics selected from international literature sources. The present first part deals with general observations regarding the world wide production of periodical literature and the periodical as a communication medium. First it investigates how the periodical is evaluated by various authors as a source of scientific information.

The second chapter concerns the quantitative growth of the stock of periodicals and treats the following questions: the number of existing periodicals published all over the world and the rate of increase of the number of periodicals. The number of articles published annually in periodicals all over the world and the rate of increase of the number of articles. Different types of periodicals. Primary and secondary periodicals. The distribution of periodicals according to languages. The "half-life" of periodical literature. Bradford's law of scattering. Abstracting of periodicals.

Besides enumerating the results of investigation on an international scale, the author confronts the differing opinions and attempts to meet a critical choice and to select the most objective arguments.

БЮКИНЭ ХОРВАТ, М.: Фонд периодических и продолжающихся изданий, как предмет исследований I. (обзор литературы)

Автор настоящей статьи, будучи начальником отдела периодических и продолжающихся изданий в одной крупной научно-технической библиотеке (Библиотека Венгерской академии наук) каждый день сталкивается с проблемами комплектования и обработки фонда периодических изданий. С целью выполнения на современном уровне этих задач, а также для получения указаний о работах, проведенных по анализу фонда периодических изданий, автор ознакомился с международной литературой по теории периодических журналов. В настоящей статье излагаются некоторые темы данной проблематики.

В первой части статьи приводятся общие заключения, касающиеся, отчасти, самих научно-технических журналов, отчасти информации, связанной с их распространением. Первая глава касается как раз вопроса о том, какой ранг получили периодические издания, как один из типов документов, по мнению некоторых авторов в ряде информационных источников, необходимых для научно-исследовательских работ. Во втором пункте обсуждаются следующие вопросы, касающиеся количественных данных о периодических изданиях и об их ежегодном приросте:

- количество выходящих во всем мире периодических изданий
- ежегодный прирост периодических изданий
- количество статей, появляющихся в периодических изданиях за год
- ежегодный прирост статей
- типы периодических изданий
- первичные и вторичные периодические издания
- распределение периодических журналов по языкам
- вопрос "времени полураспада"
- закон дисперсии Бредфорда
- реферированность периодических журналов.

Автор не только перечисляет результаты исследовательских работ, проведенных по данной теме, но с помощью (сравнения) сопоставления различных мнений старается выбрать самый объективный подход.

Frau BÜKY HORVÁTH, M.: Der Periodikabestand als Forschungsthema. I. Teil

Als Leiter der Periodika-Abteilung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, beschäftigt sich die Verfasserin mit den Tagesproblemen der Erweiterung, Bearbeitung und Erschließung eines aus annähernd 5000 laufenden ausländischen Zeitschriften bestehenden Periodikabestandes. Um diese Aufgaben den zeitgemässen Anforderungen entsprechend verrichten zu können, untersuchte die Verfasserin das internationale Fachschrifttum über die Theorie der Periodika und schöpfte Ideen und Richtlinien zur anspruchsvollen Bewältigung der Tagesaufgaben sowie der statistischen und analytischen Erschliessung des Periodikabestandes. Es werden gewisse Themenkreise aus dem internationalen Fachschrifttum herausgegriffen und in der Studie einzeln behandelt. Im vorliegenden ersten Teil sind allgemeine Feststellungen über die internationale Periodikaproduktion und Beobachtungen über die durch Periodika bewirkte Informationsvermittlung zu finden. Vorerst wird die Frage untersucht, welchen Rang laut

Ansicht verschiedener Autoren die Periodika als Dokumententyp in der Reihe der Quellen der wissenschaftlichen Information einnehmen. Der zweite Kapitel enthält im Zusammenhang mit den quantitativen und qualitativen Wachstumsdaten der Weltproduktion an Periodika die folgenden Fragen:

Die Anzahl der heutzutage in der Welt erscheinenden Periodika und ihre Wachstumsrate.

Die Anzahl der jährlich erscheinenden Artikel und ihre Wachstumsrate.

Die verschiedenen Typen von Periodika.

Primäre und sekundäre Periodika.

Die sprachliche Verteilung der Weltproduktion an Periodika.

Die sog. Halbwertszeit der Periodika.

Das Bradfordsche Streuungsgesetz.

Die Referierung der Zeitschriften.

Die Studie bringt ausser der Aufzählung der die einschlägigen Themen berührenden internationalen Forschungsergebnisse auch die Gegenüberstellung gegensätzlicher Meinungen und versucht die objektivsten kritisch auszuwählen.

